

УДК 81'374

*Шаблій О.А.*  
(Київ, Україна)

**КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ  
КОНСТИТУЦІЙ ФРН ТА УКРАЇНИ  
У КОНТЕКСТІ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО  
ЮРИДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ**

*У розвідці вперше розглянуто культурно-специфічні проблеми перекладу текстів конституцій ФРН та України та визначено роль відповідних текстів перекладу у систематиці німецько-українського юридичного перекладу.*

**Ключові слова:** юридичний переклад, Основний Закон ФРН, Конституція України.

*В статье впервые рассмотрены культурно-специфические проблемы перевода текстов конституций ФРГ и Украины и определена роль соответствующих текстов перевода в систематике немецко-украинского юридического перевода.*

**Ключевые слова:** юридический перевод, Основной Закон ФРГ, Конституция Украины.

*The article investigates culture depended problems arising up during translation of the German and Ukrainian constitutions and determines the role of the target texts in the systematics of the German-Ukrainian legal translation.*

**Key words:** legal translation, Basic Law for the Federal Republic of Germany, Constitution of Ukraine.

Природу юридичного перекладу визначає його референтна сфера – національне право, а воно, у свою чергу, є мовно- і культурно-залежним суспільним феноменом [1: 2; 2; 3; 4: 4 та ін.]. Юридичний переклад (далі ЮП) – не лише засіб міжкультурної фахової комунікації у галузі права, але й невід’ємна складова юридичної діяльності та відповідного наукового дискурсу.

Як відомо, правові норми є складовими суворої ієрархічної системи норм права (правової системи). Так, на чолі німецької та української правових систем стоять Основний Закон ФРН (нім. скор. GG) і, відповідно, Конституція України (КУ). Відповідати за змістом і підпорядковуватися цим найвищим законами повинні і ратифіковані норми міжнародного права, національні закони, підзаконні акти, статuti та всі решта нижчі за рангом норми. Тож з точки зору ЮП можна говорити про *ієрархічну інтертекстуальність* нормативних текстів, яка не лише відіграє роль когнітивного тла, але й задає параметри ЮП. Так, вміти визначати функції нормативних текстів та їхнє місце в ієрархії відповідної системи права – завдання не лише професійного юриста, але й професійного

перекладача юридичних текстів, адже відповідні інтертекстуальні зв'язки – це також і поняттєві зв'язки, які необхідно точно і системно передати у перекладі.

З огляду на ієрархічність норм права пропонуємо розглянути культурно-специфічні особливості перекладу текстів *Основного Закону ФРН* (конституції ФРН, далі також скор. ОЗ ФРН) та Конституції України (КУ) [5; 6]. На жаль, повного перекладу ОЗ ФРН (офіційного чи неофіційного) українською мовою досі не зроблено, а відтак – немає й офіційного перекладу основних термінів, що позначають конституційні поняття ФРН. Це суттєво ускладнює роботу над перекладом інших законодавчих актів ФРН. Деякі основні поняття ОЗ ФРН перекладені і прокоментовані у довідковій та навчальній літературі з порівняльного права [7; 8 тощо]. У цьому зв'язку варто звернути увагу на множинність перекладів цього документа російською мовою. Так, у пошуку еквівалентних термінологічних рішень рекомендуємо скористатися офіційним перекладом цього найважливішого правового акта ФРН, здійсненого за підтримки уряду ФРН [9], а також ще одним німецьким перекладом російською, здійсненим Федеральним центром політичної освіти (нім. *Bundeszentrale für politische Bildung*) за редакцією відомого спеціаліста зі східно-європейського права Стефана Золотих [10]. Завдяки тому, що останні переклади виконувалися за співпраці з фахівцями з конституційного права ФРН, у них системно і послідовно передано термінологію цього документа, а також збережено історичний дух ОЗ ФРН. Як приклад наводимо дослівний переклад терміна *Deutsche* (рос. *немцы*). Його використано у ст. 8, 9, 11, 12 та ін. ОЗ ФРН у розумінні *громадяни Німеччини*. Ось приклад зі ст. 8, абз. 1 ОЗ ФРН:

(0) *Alle Deutschen haben das Recht, sich ohne Anmeldung oder Erlaubnis friedlich und ohne Waffen zu versammeln.*

(1) *Все немцы имеют право собираться мирно и без оружия без предварительного заявления или разрешения.*

Термін використовують і в однині (див. ст. 16, абз. 1, реч. 1 ОЗ ФРН):

(0) *Kein Deutscher darf an das Ausland ausgeliefert werden.*

(1) *Ни один немец не может быть выдан иностранному государству.*

Щодо українського ЮП, то у жодному разі не можна адаптувати термін *німець* (німці), використовуючи функціональний еквівалент з Конституції України *громадянин* (порівн. ст. 16, абз. 1, реч. 1 ОЗ ФРН і ст. 25, абз. 2 КУ), адже ст. 116, абз. 1 ОЗ ФРН визначає:

*Deutscher im Sinne dieses Grundgesetzes ist vorbehaltlich anderweitiger gesetzlicher Regelung, wer die deutsche Staatsangehörigkeit besitzt oder als Flüchtling oder Vertriebener deutscher Volkszugehörigkeit oder als dessen Ehegatte oder Abkömmling in dem Gebiete des Deutschen Reiches nach dem Stande vom 31. Dezember 1937 Aufnahme gefunden hat.* – укр. *У розумінні цього Основного закону, якщо інше не передбачено законодавчо, німцем є той, хто має німецьке громадянство або той, хто був прийнятий на території Німецької імперії у її стані на 31 грудня 1937 р. у якості біженця або вигнанця німецької національності, або як член подружжя чи нащадок однієї з цих осіб (Переклад наш – О.Ш.).*

Для того, щоб правильно зрозуміти конституційний термін *німець* (німці), окрім врахування юридичної когерентності цього документа, потрібно знати й волю історичного конституцієдавця. Так, Основний Закон ФРН створювався після другої світової війни за часів жорсткого політичного протистояння, і був запланований як документ, який би

доктринально об'єднував усіх німців. При цьому йдеться не про національність, а, передусім, про німецьку державність та усіх колишніх і майбутніх громадян Федеративної Республіки Німеччина, яка закріпила у своїй конституції готовність надати притулок усім німцям, які через різні політичні обставини опинилися поза її межами (на час прийняття ОЗ ФРН мова йшла і про німців, які були громадянами НДР). Ця інтенція чітко простежується у другому абзаці преамбули до ОЗ ФРН:

*Die Deutschen in den Ländern Baden-Württemberg, Bayern, Berlin, Brandenburg, Bremen, Hamburg, Hessen, Mecklenburg-Vorpommern, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz, Saarland, Sachsen, Sachsen-Anhalt, Schleswig-Holstein und Thüringen haben in freier Selbstbestimmung die Einheit und Freiheit Deutschlands vollendet. **Damit gilt dieses Grundgesetz für das gesamte Deutsche Volk.***

У перекладі цієї частини преамбули українською певна складність може виникнути з останнім реченням. Так, для того, щоб адекватно передати прагматику цього підсумкового послання, яке має програмне значення для всього документа, потрібно вдатися до лексичної експансії й відповідних синтаксичних перетворень:

*Німці у землях Баден-Вюртемберг, Баварія, Берлін, Бранденбург, Бремен, Гамбург, Гессен, Мекленбург-Передня Померанія, Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія, Саксонія, Райнланд-Пфальц, Саар, Саксонія-Ангальт, Шлезвіг-Гольштайн і Тюрингія шляхом вільного самовизначення досягли єдності і свободи Німеччини. **Спираючись на це, дія цього Основного закону поширюється на весь німецький народ** (Переклад наш – О.Ш.).*

Сполучник **damit**, з якого починається останнє речення, є характерним у використанні для правничої мови ФРН, оскільки загалом виражає каузальність і часто виконує роль ввідного або підсумкового кліше, що вказує на мету всього нижче або вище сказаного. Однак переклад цього сполучника за допомогою функціональних відповідників нейтрального типу на кшталт **тому, через те/це** порушив би урочистий стиль і головною ідею цієї преамбули, тому ми обрали зворот «**спираючись на це**», характерний для конституційних преамбул (див., напр. преамбулу до КУ). У російській правничій мові німецький сполучник **damit** має прямий функціональний відповідник високого стилю, а саме словосполучення-кліше *тем самым (сим)*, що дає можливість зберегти форму оригінального висловлювання:

*Тем самым настоящий Основной закон действует для всего немецкого народа.*

Тож, як бачимо, у перекладі засадничих правових норм, вирішальними є прагматичні чинники. При цьому йдеться як про чинники програмного характеру (ті, які приховуються у преамбулах та нормах про мету відповідного закону), так і про чинники, зумовлені внутрішньою системою відповідного документа.

Примітно, що, на відміну від України, у ФРН фіксуємо множинність перекладів Конституції України. Так, перший (1) переклад вийшов ще у 1996 році [11]. Він базується на офіційному українському тексті Конституції і був виконаний авторським колективом під керівництвом Зеновія Соколюка (Z. Sokoluk) під егідою Вільного українського університету у Мюнхені. Цей переклад можна вважати першим академічним перекладом КУ, у якому українські топоніми та політичні реалії були передані способом транскрипції: напр. укр. *Верховна Рада* – нім. *Werchowna Rada* (замість усталеного з радянських часів *der Oberste Rat*); *Київ* – нім. *Kujiw* (замість усталеного *Kiew*), *Львів* – нім. *Lwiw* (замість усталеного австрійського варіанту *Lemberg* або варіанту, транскрибованого з російської

мови *Lwow* тощо). Хоча цей переклад не є офіційним, його можна вважати якісно виконаним і він може слугувати для інформування німецьких фахівців політико-правової сфери. Другий (2) переклад, виконаний у 1997 році німецьким перекладачем Вольфгангом Гьоккерліцом (Wolfgang Göckerlitz), також має належний фаховий рівень, однак, як і більшість німецьких перекладів 90-х років ХХ ст., є опосередкованим перекладом з російської версії документа [12]. Так, приміром, у ньому збережене традиційне російське позначення парламенту України *Верховный Совет Украины* (нім. *der Oberste Rat der Ukraine*). Третій (3) переклад конституції України німецькою мовою вийшов у 2004 році і включає зміни до Конституції від 2004 року [13]. Він виконаний в Україні за співпраці українських та німецьких юристів під егідою *Німецького фонду міжнародного правового співробітництва* (нім. скор. *IRZ-Stiftung*). Останній варіант загалом базується на першій версії і максимально орієнтований на адекватну передачу українських правових і політичних реалій.

Однак і в суто німецькому перекладі КУ (2) назви деяких українських політичних реалій передані точніше. Так, приміром, назва *народний депутат України* перекладена за допомогою кальки *der Volksdeputierte der Ukraine*:

(0) Стаття 81. *Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.*

(2) Artikel 81. *Die Befugnisse der Volksdeputierten der Ukraine enden gleichzeitig mit der Beendigung der Befugnisse des Obersten Rates der Ukraine.*

У вище прокоментованих перекладах (1) і (3) використано варіант, усталений в Основному Законі ФРН (див. ст. 38 GG) – *der Abgeordnete*:

Artikel 81. *Die Befugnis der Abgeordneten der Ukraine endet gleichzeitig mit der Beendigung der Befugnisse der Werchowna Rada der Ukraine.*

Загалом для усіх перелічених перекладів характерна максимальна дослівність передавання тексту. Порівняймо оригінал (0) і три німецькі переклади ст. 22, реч. 1 КУ:

(0) Стаття 22. *Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.*

(1) Artikel 22. *Die in dieser Verfassung festgeschriebenen Menschen- und Bürgerrechte sind nicht erschöpfend.*

(2) Artikel 22. *Die in der vorliegenden Verfassung verankerten Rechte und Freiheiten des Menschen und des Bürgers sind damit nicht erschöpft.*

(3) Artikel 22. *Die in dieser Verfassung festgeschriebenen Menschen- und Bürgerrechte sind nicht erschöpfend.*

У цих прикладах за збереження прагматики норми здійснено незначні граматичні трансформації. Так українське відносне підрядне речення [...], *закріплені цією Конституцією*, [...] в усіх перекладах передане за допомогою поширених іменникових конструкцій, що характерні для мови німецьких законів.

Оскільки як такого перекладу Основного Закону ФРН українською мовою немає, то роль термінологічної допомоги у перекладі з німецької правничої мови можуть виконувати саме тексти Конституції України німецькою, оскільки у їх перекладі використані й терміни, вжиті в Основному Законі ФРН. Так, приміром, функціональним еквівалентом терміна *свобода пересування* у конституційному праві ФРН виступає старовинний термін *Freizügigkeit*, див., приміром, ст. 11, абз. 1 ОЗ ФРН :

*Alle Deutschen genießen Freizügigkeit im ganzen Bundesgebiet.* – укр. Усі німці користуються **свободою пересування** на всій території Федерації.

А щодо аналогічної норми КУ (ст. 33, реч. 1), то вона звучить так:

*Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.*

У суто німецькому перекладі (2) термін **свобода пересування** передано за допомогою традиційного німецького юридичного терміна **Freizügigkeit**:

(2) *Jedem, der sich auf gesetzlicher Grundlage auf dem Territorium der Ukraine befindet, wird das Recht auf Freizügigkeit, die freie Wahl des Wohnsitzes, das Recht, das Territorium der Ukraine frei zu verlassen, mit Ausnahme der durch Gesetz bestimmten Beschränkungen garantiert.*

У перекладах, виконаних українськими фахівцями або за сприяння носіїв мови (1 і 3), термін **свобода пересування** передано за допомогою кальки у вигляді композита **Bewegungsfreiheit** (від. **Bewegung** – укр. рух, пересування; та **-freiheit** – укр. свобода):

Artikel 33. *Jedem, der sich legal auf dem Territorium der Ukraine aufhält, wird Bewegungsfreiheit, freie Wahl des Wohnortes, das Recht, das Territorium der Ukraine frei zu verlassen, garantiert, mit Ausnahme der im Gesetz bestimmten Einschränkungen.*

Загалом, використання термінологічних варіантів (напр. **Freizügigkeit** чи **Bewegungsfreiheit**, **Wohnsitz** чи **Wohnort** тощо) припустимо, якщо це не впливає на юридичну прагматику висловлювання. Однак таку прагматику можна втратити або спотворити й на рівні граматичному. Зокрема, розглядаючи переклад згаданої норми КУ, маємо приклад суттєвого порушення вихідної юридичної прагматики висловлювання. Так, в оригіналі ця українська норма має типове юридичне застереження „за винятком обмежень, які встановлюються законом”. А це означає, що відповідні обмеження можуть бути закріплені лише на законодавчому рівні (у чинних або майбутніх законах), а не, приміром, на основі адміністративного розсуду.

У контексті основних прав людини таке юридичне застереження має велике значення, адже права людини визнані найвищою цінністю і гарантуються сучасною правовою державою. Тому застереження та норми, які обмежують ці права, сформульовані з особливою ретельністю. Із такою ж ретельністю їх потрібно і перекладати. У вищенаведених варіантах (1) і (3) це застереження передали за допомогою формулювання „mit Ausnahme der im Gesetz bestimmten Einschränkungen”. При цьому, вислів **im Gesetz** у зворотньому перекладі матиме значення „у цьому законі” (тобто у цій конституції). Прийменник **im** (прійменник **in + dem** – означений артикль чоловічого роду у давальному відмінку), виражаючи визначеність предмета, лексикалізується в перекладі у вказівному займеннику **цей**. А це значно звужує можливості української держави обмежувати права окремих осіб у їхній свободі пересування (напр., підозрюваних у скоєнні тяжких злочинів).

Правильний ЮП маємо у перекладі (2), де ця конструкція перекладена за допомогою типового еквівалентного формулювання-кліше „mit Ausnahme der durch Gesetz bestimmten Beschränkungen”. У ньому вислів **durch Gesetz** (укр. досл. *через закон*) передає юридичне значення „*мі, що встановлюються законом*”.

Іншу юридичну прагматику має німецьке юридичне кліше **auf Grund eines Gesetzes** (укр. дослів. *на основі закону*). Так, якщо **durch Gesetz** означає визначення всіх обста-

вин обмеження лише законом (у формальному розумінні), то формулювання *auf Grund eines Gesetzes* дає уповноваження на визначення деталей такого обмеження підзаконним актом. Розглянемо переклад норми Основного Закону ФРН (див. ст. 11, абз. 2 ОЗ ФРН), яка докладно визначає обмеження щодо *свободи пересування*, і в якій вжито обидва формулювання (*durch Gesetz* та *auf Grund eines Gesetzes*):

*Dieses Recht darf nur durch Gesetz oder auf Grund eines Gesetzes und nur für die Fälle eingeschränkt werden, in denen eine ausreichende Lebensgrundlage nicht vorhanden ist und der Allgemeinheit daraus besondere Lasten entstehen würden oder in denen es zur Abwehr einer drohenden Gefahr für den Bestand oder die freiheitliche demokratische Grundordnung des Bundes oder eines Landes, zur Bekämpfung von Seuchengefahr, Naturkatastrophen oder besonders schweren Unglücksfällen, zum Schutze der Jugend vor Verwahrlosung oder um strafbaren Handlungen vorzubeugen, erforderlich ist.* – укр. *Це право може обмежуватися законом або на основі закону і лише у випадках, коли немає відповідної матеріальної основи для його здійснення і через це для суспільства постали б особливі тягарі, або коли такі обмеження необхідні для попередження нагальної небезпеки, що загрожує основам вільного демократичного устрою Федерації або якоїсь із земель або їх існуванню, або коли вони необхідні для боротьби з небезпекою поширення епідемії, для вжиття заходів щодо наслідків стихійних лих або особливо тяжких надзвичайних ситуацій, для захисту молоді від бездоглядності або попередження кримінально каранних діянь (Переклад наші. – О.Ш.).*

Переклад Основного Закону Німеччини українською мовою – це нагальна потреба не лише для спеціалістів із порівняльного правознавства, але й для перекладачів юридичних текстів ФРН. Адже саме на цей головний законодавчий акт доктринально і термінологічно-поняттєво орієнтуються усі інші закони та підзаконні акти ФРН. Лише маючи вірність перекладу відповідної конституції, перекладач таких норм зможе відтворити єдність вживаної в них конституційної термінології. Подібний принцип діє й у перекладі підзаконних правових актів. Так, перекладаючи постанову уряду ФРН, її термінологічний апарат необхідно узгоджувати з тим, що використаний у офіційному перекладі норми вищого рангу, на яку посилається текст перекладу. Якщо офіційного перекладу немає, то допомогти у розумінні і перекладі певних понять можуть офіційні переклади відповідної вищої норми іншими мовами.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Шишко Валерій. Культурологічні аспекти правотворчості: Монографія. – Львів: Львівський держаний університет внутрішніх справ, 2006. – 188 с.
  2. Weisflog, Walter E. Rechtsvergleichung und juristische Übersetzung: Eine interdisziplinäre Studie. – Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1996. – 136 S.
  3. Bierwisch Manfred. Recht linguistisch gesehen // Rechtskultur als Sprachkultur. Grewendorf, Günter (Hrsg.). – Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992. – с. 42 – 68.
  4. Sandrini Peter. Terminologiearbeit im Recht. Deskriptiver begriffsorientierter Ansatz vom Standpunkt des Übersetzers. Wien: TermNet, 1996. – 291 S.
- Grundgesetz – Конституція ФРН [Електронний ресурс] – Режим доступу: [www.gesetze-im-internet.de](http://www.gesetze-im-internet.de) Дата доступу: 24.03.2012

Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> Дата доступу: 24.03.2012

5. Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С.Шемчушенко (відп. ред.) та ін. - К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.

6. Дмитрієв А.І., Шепель А.О. Порівняльне правознавство: Навчальний посібник / Відп. Редактор В.Н.Денисов. – К., 2003. – 184 с.

Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. (с последующими изменениями и дополнениями до 20 октября 1997 г.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM>. Дата доступу: 24.03.2012

7. Основной Закон Федеративной Республики Германия: Нем.-рус. издание под ред. Штефани Золотых (по состоянию на декабрь 2000 г.). – Федеральный центр политического просвещения.

8. Sokoluk Z. Verfassung der Ukraine. (Übers. aus dem Ukrainischen von Z. Sokoluk). – München, 1996.

9. Verfassung der Ukraine. Übersetzung aus dem Russischen von Wolfgang Göckeritz // Verwaltungsrecht der Staaten Osteuropas – VSO 6. Lieferung – Berlin, 1997.

10. Verfassung der Ukraine: Eine Synopse der Fassung von 1996 und der Änderungen von 2004 (Gesetz Nr. 2222-IV vom 8.12.2004). Arbeitsübersetzung von Dr. Stefan Hülshörster, Gennadij Ryschkow, Anna Ebert. IRZ-Stiftung, 2004.